

ARCHITECTVRA ORITUR

Een filosofisch traktaat over bouwen, leefbaarheid en
architectuur

Ter inleiding

Dit traktaat wil geen nieuwe architectuurtheorie ontwikkelen.

Het verdedigt geen stijl en schrijft geen methode voor.

Het begint met een eenvoudige vraag:

Wat is architectuur?

Gedurende deze beschouwing blijkt dat deze vraag niet rechtstreeks kan worden beantwoord. Zij vraagt eerst om een andere vraag.

Niet *wat* architectuur is,

maar *waaruit* zij kan ontstaan.

De hoofdstukken die volgen vormen daarom geen verzameling afzonderlijke beschouwingen, maar één doorgaande ontwikkeling. Zij nodigen de lezer uit de weg van het bouwen stap voor stap te volgen.

Misschien blijkt uit het einde dat niet alleen het antwoord is veranderd.

Maar ook de vraag.

Inhoud

I - DE VRAAG

II - HET LEVEN

III - DE RELATIE

IV - AANDACHT

V - DE ONTMOETING

VI - AFSTEMMING

VII - DE PLAATS

VIII - DE ORDE

IX - REPRESENTATIE

X - PRESENTIE

XI - WERKING

XII - LEEFBAARHEID

XIII - ARCHITECTUUR

XIV - HET KADER VAN HET BOUWEN

XV - SLOTBESCHOUWING

I — DE VRAAG

De mens bouwt zolang hij zich kan herinneren.

Overal waar mensen zich vestigen, ontstaat een gebouwde wereld. Woningen, erven, straten, dorpen en steden verschijnen niet als toevallige verzamelingen van objecten, maar als de ruimtelijke gestalte van een wijze van leven. Toch wordt slechts een klein deel daarvan gewoonlijk architectuur genoemd.

Deze vanzelfsprekendheid roept een eenvoudige vraag op.

Wat is architectuur?

Op het eerste gezicht lijkt zij gemakkelijk te beantwoorden. Architectuur wordt omschreven als de kunst van het ontwerpen en bouwen, als een discipline waarin techniek, functie en schoonheid samenkomen, of als een bijzondere vorm van ruimtelijke vormgeving. Dergelijke omschrijvingen zijn waardevol. Zij beschrijven wat architectuur doet of hoe zij verschijnt.

Maar beschrijven zij ook wat architectuur **is**?

Wanneer twee gebouwen dezelfde functie vervullen, dezelfde constructie bezitten en zelfs uit dezelfde materialen zijn opgebouwd, wordt het ene soms zonder aarzeling architectuur genoemd en het andere niet. Dat verschil laat zich niet volledig verklaren uit vorm, techniek of gebruik.

Blijkbaar verwijst het woord *architectuur* naar een werkelijkheid die dieper ligt dan het gebouw zelf.

Juist daarom blijkt de vraag hardnekkiger dan zij aanvankelijk lijkt.

Gedurende de geschiedenis is zij telkens opnieuw gesteld. Iedere tijd gaf haar eigen antwoord. Soms stond de constructie centraal, soms de schoonheid, soms de functie, soms de maatschappelijke betekenis. Deze antwoorden spreken elkaar niet noodzakelijk tegen, maar geen ervan lijkt de vraag definitief te sluiten.

Misschien is dat geen tekortkoming.

Misschien wordt de vraag op de verkeerde plaats gesteld.

Want zolang architectuur als uitgangspunt wordt genomen, blijft het denken zich bewegen binnen de grenzen van het gebouw. Dan onderzoekt men vormen, stijlen, materialen en ontwerpen, terwijl nog niet duidelijk is waaruit de noodzaak tot bouwen zelf voortkomt.

Misschien moet de vraag daarom worden omgekeerd.

Niet:

Wat is architectuur?

Maar:

Waaruit kan architectuur ontstaan?

Met deze verschuiving verandert de richting van de beschouwing.

Architectuur wordt niet langer beschouwd als het begin van het denken, maar als een mogelijke uitkomst ervan. De aandacht verplaatst zich van het gebouw naar het bouwen, van het object naar de verhouding waaruit het voortkomt.

Die verhouding begint niet bij de architect.

Zij begint bij de mens.

Niet omdat de mens het middelpunt van de wereld zou zijn, maar omdat iedere gebouwde werkelijkheid uiteindelijk ontstaat uit de wijze waarop hij zich tot die wereld verhoudt.

Daarmee verschuift ook de plaats van de architectuur.

Zij staat niet langer aan het begin van deze beschouwing.

Zij wacht aan het einde.

Om haar te kunnen verstaan, zal eerst moeten worden onderzocht wat aan haar voorafgaat.

Niet het gebouw.

Maar het leven.

II — HET LEVEN

Voordat de mens bouwt, leeft hij.

Deze eenvoudige vaststelling lijkt nauwelijks betekenis te hebben. Toch ligt hierin het begin van iedere beschouwing over het bouwen.

Leven gaat aan bouwen vooraf.

Niet omdat bouwen onbelangrijk zou zijn, maar omdat het slechts kan ontstaan waar leven zich wil handhaven, ontwikkelen en voortzetten.

Het leven zoekt voedsel, beschutting en veiligheid. Maar daarmee is niet alles gezegd. De mens onderscheidt zich doordat hij niet alleen wil overleven. Hij wil wonen.

Tussen overleven en wonen ligt een wezenlijk verschil.

Overleven vraagt om bescherming.

Wonen vraagt om verbondenheid.

Een schuilplaats kan bescherming bieden zonder een woonplaats te zijn. Omgekeerd kan een eenvoudige woning een diepe verbondenheid met een plaats uitdrukken, ook wanneer zij nauwelijks meer comfort biedt dan een schuilplaats.

Hieruit blijkt dat wonen meer is dan een praktische behoefte.

Het is een wijze van bestaan.

Wie woont, verbindt zich met een plaats, met anderen en met de tijd. Het leven krijgt daardoor een ruimtelijke gestalte. De wereld wordt niet langer slechts gebruikt, maar bewoond.

Daarmee verschijnt een eerste inzicht.

De oorsprong van het bouwen ligt niet in de techniek.

Zij ligt in de menselijke behoefte zich duurzaam tot de wereld te verhouden.

Deze verhouding ontstaat niet plotseling.

Zij groeit.

Een kind leert zijn omgeving kennen voordat het haar begrijpt. Het herkent gezichten, stemmen, geuren en plaatsen. Lang voordat woorden betekenis krijgen, ontstaat een eerste gevoel van vertrouwdheid.

Die ervaring verdwijnt niet wanneer de mens volwassen wordt.

Ook later blijft hij zoeken naar plaatsen waarin hij zich thuis weet. Niet omdat iedere plaats gelijk is, maar omdat iedere plaats een andere wijze van leven mogelijk maakt.

Hieruit volgt dat bouwen nooit uitsluitend een antwoord is op een materiële vraag.

Het is een antwoord op de wijze waarop de mens wil leven.

Daarom kunnen twee gebouwen met dezelfde functie toch een geheel verschillende betekenis bezitten. Niet het programma bepaalt uiteindelijk hun waarde, maar de mate waarin zij het leven weten te dragen.

Deze gedachte vraagt om een tweede onderscheid.

Het leven laat zich niet ontwerpen.

Een gebouw wel.

Juist daarom kan architectuur nooit de oorsprong van het leven zijn.

Zij kan het slechts ondersteunen.

Wanneer deze volgorde wordt omgekeerd, dreigt het gebouw belangrijker te worden dan degene voor wie het is bedoeld.

De geschiedenis van het bouwen laat zien hoe gemakkelijk dit kan gebeuren. Gebouwen worden bewonderd om hun vorm, hun techniek of hun originaliteit, terwijl de vraag naar het leven waarvoor zij zijn gebouwd naar de achtergrond verdwijnt.

Toch blijft juist die vraag beslissend.

Niet:

Hoe moet een gebouw eruitzien?

Maar:

Welk leven zal het dragen?

Pas wanneer deze vraag wordt gesteld, krijgt bouwen zijn werkelijke betekenis.

Het leven blijkt dan geen onderwerp naast het bouwen te zijn.

Het is de grond waarop iedere gebouwde werkelijkheid rust.

Vanuit dit inzicht dient zich een volgende vraag aan.

Leven voltrekt zich nooit in afzondering.

Vanaf het eerste ogenblik bestaat het in verhouding tot anderen en tot de wereld.

Daarmee verschijnt de werkelijkheid die aan ieder bouwen voorafgaat:

de relatie.

III — DE RELATIE

Het leven bestaat nooit op zichzelf.

Vanaf het eerste begin leeft de mens in verhouding tot de wereld die hem omringt. Hij ademt de lucht, voelt de warmte van de zon, ervaart regen, wind en duisternis. Hij leert anderen kennen voordat hij zichzelf begrijpt. Nog voordat hij bewust kiest, is hij opgenomen in een netwerk van relaties.

De relatie gaat daarom aan iedere menselijke handeling vooraf.

Ook aan het bouwen.

Deze vaststelling lijkt vanzelfsprekend. Toch heeft zij verstrekkende gevolgen. Wanneer bouwen wordt opgevat als een technisch of artistiek handelen, lijkt de mens tegenover de wereld te staan. Hij ontwerpt, ordent en verandert haar. Maar wanneer bouwen wordt begrepen vanuit de relatie, verschijnt een ander beeld.

De mens staat niet tegenover de wereld.

Hij maakt er deel van uit.

Daarom begint bouwen niet met ingrijpen.

Het begint met verstaan.

Verstaan vraagt om aandacht. Alleen wie bereid is werkelijk te kijken, ontdekt dat geen plaats hetzelfde is. Het landschap bezit een eigen reliëf. Het licht verandert met de uren van de dag. De seizoenen geven iedere plaats een eigen ritme. Zelfs stilte en geluid behoren tot haar karakter.

Ook de mens verschijnt niet als een abstract individu.

Hij leeft binnen een gezin, een gemeenschap en een cultuur. Hij ontvangt een taal, gewoonten en herinneringen die ouder zijn dan hijzelf. Zijn leven ontstaat niet uit zichzelf, maar uit de relaties waarin hij wordt opgenomen.

Bouwen behoort daarom tot een bestaande werkelijkheid.

Het schept haar niet.

Hier ligt een wezenlijk onderscheid.

Wie de wereld slechts als materiaal beschouwt, ziet vooral mogelijkheden om haar te veranderen.

Wie haar als relatie ervaart, ontdekt eerst wat reeds aanwezig is.

Deze houding vraagt geen terughoudendheid uit angst voor verandering.

Zij vraagt respect voor de werkelijkheid waarop iedere verandering voortbouwt.

Daardoor krijgt ook vrijheid een andere betekenis.

Vrijheid bestaat niet in het ontbreken van grenzen.

Werkelijke vrijheid ontstaat wanneer de mens de orde begrijpt waarvan hij deel uitmaakt. Pas dan kan hij handelen zonder haar te verbreken.

Het bouwen kent dezelfde vrijheid.

Een gebouw voegt iets nieuws toe. Toch ontleent het zijn betekenis niet aan zijn nieuwheid, maar aan de wijze waarop het zich met een bestaande werkelijkheid verbindt.

Iedere duurzame bouwcultuur heeft dit begrepen.

Zij bouwde niet op een lege wereld, maar op een wereld die reeds betekenis droeg.

Daarom bleef bouwen eeuwenlang een daad van voortzetting.

Niet omdat verandering werd vermeden.

Maar omdat iedere verandering een antwoord was op wat reeds aanwezig was.

Hier verschijnt een eerste opdracht voor het bouwen.

Niet het bedenken van een vorm.

Maar het leren verstaan van een relatie.

Want alleen wat werkelijk wordt verstaan, kan ook werkelijk worden voortgezet.

Daarmee dient zich een volgende vraag aan.

Een relatie blijft echter abstract zolang zij niet bewust wordt ervaren.

Zij vraagt om een menselijke houding waardoor de ander, de plaats en de wereld werkelijk kunnen verschijnen.

Die houding is:

aandacht.

IV — AANDACHT

Iedere relatie begint met aandacht.

Niet de aandacht die vluchtig registreert, maar de aandacht die bereid is te ontvangen. Zij wil de werkelijkheid niet onmiddellijk verklaren of veranderen. Zij laat haar eerst verschijnen.

Deze houding lijkt eenvoudig.

Toch vormt zij het begin van iedere menselijke kennis.

Een landschap openbaart zich slechts aan degene die bereid is het te zien. Een plaats toont haar karakter niet aan wie haar alleen gebruikt. Ook een mens wordt niet werkelijk gekend zolang hij slechts wordt beoordeeld.

Aandacht vraagt daarom om geduld.

Zij vertraagt.

Niet om de tijd stil te zetten, maar om de werkelijkheid de gelegenheid te geven zich te tonen.

Voor het bouwen is dit van beslissende betekenis.

Een plaats bestaat niet uitsluitend uit bodem, water, begroeiing en bebouwing. Zij bezit een eigen ritme, een eigen geschiedenis en een eigen karakter. Wie uitsluitend meet en analyseert, verzamelt gegevens. Wie aandachtig kijkt, ontdekt samenhang.

Daarmee ontstaat een belangrijk onderscheid.

Kennis alleen is niet voldoende.

Zij wordt pas vruchtbaar wanneer zij uit aandacht voortkomt.

Dit geldt evenzeer voor de mens.

Geen programma van eisen beschrijft volledig hoe mensen willen wonen. Het vertelt hoeveel kamers nodig zijn, welke functies worden verlangd en welke technische voorwaarden moeten worden vervuld. Maar het zegt weinig over de wijze waarop mensen elkaar ontmoeten, herinneringen vormen of zich met een plaats verbinden.

Juist daarom kan bouwen niet uitsluitend uit gegevens voortkomen.

Het vraagt om inzicht.

En inzicht begint met aandacht.

Misschien is aandacht daarom de eerste daad van het bouwen.

Niet het tekenen.

Niet het berekenen.

Maar het leren zien.

Wie werkelijk ziet, ontdekt dat bouwen niet begint op de tekentafel.

Het begint op de plaats.

Daar wordt zichtbaar wat behouden moet blijven, wat kan veranderen en wat nog ontbreekt. Niet iedere mogelijkheid vraagt om verwezenlijking. Soms is de grootste kwaliteit van een ontwerp dat het ruimte laat voor wat reeds aanwezig is.

Aandacht bezit daarom ook een bescheidenheid.

Zij stelt zichzelf niet onmiddellijk centraal.

Zij erkent dat de werkelijkheid rijker is dan ieder plan dat de mens kan maken.

Juist daardoor ontstaat vrijheid.

Niet de vrijheid om willekeurig te handelen, maar de vrijheid om op de juiste wijze te antwoorden.

Aandacht blijft echter niet bij waarnemen.

Zij verlangt naar wederkerigheid.

Waar aandacht wordt beantwoord, ontstaat iets nieuws.

Daar begint de mens de wereld niet alleen te zien.

Hij begint haar te ontmoeten.

En daarmee verschijnt de volgende werkelijkheid.

De ontmoeting.

V — DE ONTMOETING

Aandacht opent de wereld.

Ontmoeting brengt haar nabij.

De mens leeft niet alleen tussen dingen. Hij leeft te midden van mensen, plaatsen en gebeurtenissen die hem aanspreken en waarop hij antwoord geeft. Juist in deze wederkerigheid ontstaat de ervaring dat de wereld meer is dan haar uiterlijke verschijning.

Een ontmoeting laat zich niet afdwingen.

Zij ontstaat waar openheid en ontvankelijkheid elkaar raken.

Dat geldt voor mensen.

Maar ook voor plaatsen.

Iedereen kent plaatsen die onmiddellijk vertrouwd aanvoelen en andere die, ondanks hun schoonheid of indrukwekkende verschijning, vreemd blijven. Dat verschil laat zich niet volledig verklaren uit vorm, afmeting of functie.

Een plaats wordt pas werkelijk ervaren wanneer zij de mens uitnodigt zich met haar te verbinden.

Daarin ligt haar betekenis.

Bouwen behoort tot deze ontmoeting.

Niet omdat gebouwen haar kunnen veroorzaken, maar omdat zij haar kunnen ondersteunen of verhinderen.

Een woning waarin het dagelijks leven zich vanzelf ontvouwt, bezit een andere kwaliteit dan een woning die slechts aan een programma voldoet. Een straat waarin mensen elkaar ontmoeten, is meer dan een verkeersruimte. Een plein waarop de gemeenschap zich verzamelt, is meer dan een open ruimte tussen gebouwen.

Steeds blijkt hetzelfde.

De ruimtelijke vorm ontleent haar betekenis aan de wijze waarop zij menselijke ontmoeting mogelijk maakt.

Daarom is ontmoeten geen bijkomstigheid van het bouwen.

Het behoort tot zijn wezen.

Waar ontmoeting ontbreekt, verliest de gebouwde omgeving geleidelijk haar menselijke maat. Zij blijft bruikbaar, maar houdt op werkelijk bewoonbaar te zijn.

Hier verschijnt een belangrijk onderscheid.

Een gebouw kan worden gebruikt zonder werkelijk te worden bewoond.

Bewonen begint waar mensen zich een plaats eigen maken, waar herinneringen ontstaan en waar het dagelijks leven zich met de ruimte verbindt.

Ontmoeting vormt daarvan het begin.

Niet alleen de ontmoeting tussen mensen.

Ook de ontmoeting tussen mens en plaats.

Tussen binnen en buiten.

Tussen verleden en toekomst.

Tussen het bestaande en het nieuwe.

Zo wordt zichtbaar dat bouwen nooit uitsluitend materie ordent.

Het ordent betrekkingen.

Misschien ligt juist daarin de blijvende betekenis van de gebouwde wereld. Zij geeft niet alleen vorm aan ruimte, maar ook aan de wijze waarop mensen elkaar en hun omgeving kunnen ontmoeten.

Toch is ontmoeting nog niet het einde van deze ontwikkeling.

Een ontmoeting kan vluchtig zijn.

Zij kan voorbijgaan zonder blijvende gevolgen.

Pas wanneer zij uitgroeit tot een duurzame verhouding, ontstaat een diepere samenhang.

Die samenhang is geen toeval.

Zij vraagt om een voortdurende afstemming.

En daarmee verschijnt de volgende stap van deze beschouwing.

Afstemming.

VI — AFSTEMMING

Een ontmoeting kan vluchtig zijn.

Mensen ontmoeten elkaar, wisselen enkele woorden en gaan weer uiteen. Ook een plaats kan worden bezocht zonder werkelijk te worden gekend. Niet iedere ontmoeting leidt tot een blijvende verhouding.

Toch gebeurt soms het tegenovergestelde.

Langzaam groeit een wederzijds verstaan. Wat aanvankelijk vreemd was, wordt vertrouwd. De mens leert niet alleen de plaats kennen; ook zijn eigen verhouding tot die plaats verandert. Er ontstaat een samenhang die dieper reikt dan het eerste contact.

Deze ontwikkeling zal hier worden aangeduid als **afstemming**.

Afstemming betekent niet dat verschillen verdwijnen.

Integendeel.

Zij veronderstelt juist dat iedere werkelijkheid haar eigen aard behoudt. Mens en landschap vallen niet samen. Gebouw en plaats evenmin. Juist doordat zij verschillend blijven, kunnen zij zich op elkaar afstemmen.

Deze gedachte is voor het bouwen van fundamenteel belang.

Een gebouw hoeft zijn omgeving niet na te bootsen om erbij te horen. Evenmin hoeft het zich daarvan af te zetten. Beide reacties blijven gevangen in de tegenstelling tussen gelijkheid en verschil.

Afstemming zoekt een andere weg.

Zij vraagt niet hoe een gebouw eruit moet zien.

Zij vraagt hoe het zich verhoudt.

Hierdoor verandert ook de betekenis van ontwerpen.

Ontwerpen is niet het opleggen van een vorm aan een plaats.

Het is het zoeken naar een verhouding waarin gebouw, mens en omgeving elkaar wederzijds versterken.

Deze verhouding laat zich niet berekenen.

Zij vraagt om inzicht.

Een oud dorp laat zien hoe vanzelfsprekend dit ooit was. Huizen verschillen in grootte, leeftijd en uitvoering, maar vormen samen een herkenbaar geheel. Niet doordat zij identiek zijn, maar doordat zij deelnemen aan dezelfde orde.

Afstemming brengt daarom geen eenvormigheid voort.

Zij maakt verscheidenheid mogelijk.

Waar deze samenhang ontbreekt, ontstaat het tegenovergestelde. Gebouwen blijven op zichzelf staan. Zij trekken de aandacht naar hun eigen vorm, maar verliezen de relatie met hun omgeving. De plaats wordt achtergrond. Het gebouw wordt onderwerp.

Juist daardoor verarmt uiteindelijk beide.

Afstemming vraagt daarom om een andere houding.

Niet de vraag: *Hoe bijzonder kan dit gebouw worden?*

Maar: *Hoe kan dit gebouw bijdragen aan de wereld waarin het verschijnt?*

Deze vraag verandert de betekenis van kwaliteit.

Kwaliteit ligt niet uitsluitend in het gebouw.

Zij ligt in de verhouding die het gebouw mogelijk maakt.

Misschien is dit ook de diepste betekenis van harmonie.

Niet de afwezigheid van verschillen.

Maar de aanwezigheid van een orde waarin verschillen elkaar niet bestrijden, maar aanvullen.

Afstemming is daarom geen eindpunt.

Zij blijft zich ontwikkelen.

Iedere generatie zal haar opnieuw moeten zoeken. Iedere verandering vraagt om een nieuw evenwicht. Juist daardoor blijft bouwen een levende handeling en geen herhaling van het verleden.

Wanneer deze afstemming duurzaam wordt, ontstaat iets dat groter is dan de afzonderlijke relaties waaruit zij is voortgekomen.

Zij krijgt een eigen werkelijkheid.

Die werkelijkheid noemen wij **plaats**.

Want een plaats is meer dan een locatie.

Zij is de ruimtelijke gestalte van een duurzame afstemming tussen mens, wereld en tijd.

VII — DE PLAATS

Afstemming blijft niet zonder gevolg.

Waar mens, wereld en tijd zich duurzaam met elkaar verbinden, ontstaat een plaats.

Een plaats is meer dan een locatie.

Een locatie laat zich aanwijzen.

Een plaats laat zich bewonen.

Dit onderscheid lijkt klein, maar raakt aan het wezen van het bouwen.

Een locatie wordt bepaald door haar ligging.

Een plaats door haar betekenis.

Die betekenis wordt niet door één gebouw voortgebracht. Zij groeit langzaam uit de samenhang van landschap, klimaat, licht, geschiedenis en menselijk gebruik. Geen van deze werkelijkheden verklaart de plaats afzonderlijk. Eerst hun onderlinge verbondenheid maakt haar herkenbaar.

Daarom bezit iedere plaats een eigen karakter.

De Romeinen spraken over de *Genius Loci*: de eigen aard van een plaats. Ook andere culturen hebben daarvoor woorden gevonden. Zij verschillen in taal en uitleg, maar delen dezelfde ervaring: een plaats is nooit leeg. Zij draagt een werkelijkheid die ouder is dan het gebouw dat er verschijnt.

Wie bouwt, begint daarom niet op een onbeschreven blad.

Hij treedt een bestaande wereld binnen.

Dat vraagt om aandacht.

Niet alleen voor de bodem, het klimaat of de bebouwing, maar ook voor de geschiedenis die zich op die plaats heeft voltrokken. Iedere generatie laat sporen achter. Sommige zijn zichtbaar in gebouwen en straten. Andere leven voort in herinneringen, gebruiken en verhalen.

Een plaats bewaart meer dan materie.

Zij bewaart continuïteit.

Juist daarom blijft een dorpsplein herkenbaar, ook wanneer de bebouwing verandert. Een landschap behoudt zijn identiteit, hoewel wegen verschuiven en bomen verdwijnen. De plaats blijkt duurzamer dan de afzonderlijke gebouwen die haar tijdelijk vormgeven.

Daaruit volgt een belangrijke opdracht.

Een gebouw voegt zich niet alleen in de ruimte.

Het voegt zich in de geschiedenis van een plaats.

De vraag is daarom niet uitsluitend wat een gebouw toevoegt.

De vraag is ook wat het voortzet.

Een gebouw dat zich werkelijk met zijn plaats verbindt, zoekt geen overheersing. Het versterkt een samenhang die reeds aanwezig is. Daardoor lijkt het niet vreemd, ook wanneer het nieuw is. Het maakt zichtbaar wat de plaats reeds in zich droeg.

Het omgekeerde gebeurt eveneens.

Wanneer een gebouw uitsluitend zichzelf wil tonen, wordt de plaats tot achtergrond gereduceerd. De aandacht richt zich op het object; de continuïteit van de plaats raakt uit beeld.

Daarmee verliest uiteindelijk niet alleen de plaats, maar ook het gebouw.

Want een gebouw ontleent zijn betekenis niet uitsluitend aan zichzelf.

Het ontvangt haar ook van de wereld waarin het staat.

Misschien ligt juist hierin de blijvende opgave van het bouwen.

Niet het vervaardigen van een bijzonder object.

Maar het verdiepen van een bijzondere plaats.

Want waar de plaats wordt versterkt, verdiept zich ook de verhouding tussen mens en wereld.

En juist daar krijgt bouwen zijn culturele betekenis.

Niet als techniek.

Niet als vormgeving.

Maar als een menselijke handeling die de wereld bewoonbaar maakt.

Daarmee dient zich een volgende vraag aan.

Een plaats bestaat echter nooit op zichzelf.

Zij maakt deel uit van een grotere samenhang waarin gebouwen, straten, landschappen en gemeenschappen elkaar wederzijds dragen.

Die samenhang noemen wij **orde**.

VIII — DE ORDE

Geen plaats staat op zichzelf.

Iedere plaats maakt deel uit van een grotere samenhang waarin landschap, gemeenschap en gebouwde omgeving elkaar wederzijds dragen. Deze samenhang zal hier worden aangeduid als **orde**.

Orde is meer dan regelmaat.

Zij is de wijze waarop verschillende werkelijkheden elkaar mogelijk maken.

Daarom ontstaat orde niet doordat regels worden opgelegd. Zij groeit waar leven zich duurzaam ontwikkelt. Zoals een bos geen verzameling bomen is, maar een levend geheel van bodem, water, licht en tijd, zo is ook een gebouwde omgeving meer dan een verzameling gebouwen.

Zij vormt een wereld.

Deze orde laat zich niet volledig vastleggen.

Wetten, bestemmingsplannen en stedenbouwkundige regels zijn noodzakelijk. Zij beschermen het gemeenschappelijke belang en geven richting aan de ontwikkeling van een plaats. Toch vormen zij slechts de uiterlijke orde.

De diepere orde ontstaat elders.

Zij leeft in gewoonten, herinneringen, routes, ontmoetingen en in de vanzelfsprekendheid waarmee mensen zich een plaats eigen maken.

Daarom kan een straat volgens alle regels zijn ontworpen en toch levenloos blijven.

Omgekeerd kan een eenvoudige straat uitgroeien tot het hart van een gemeenschap.

Niet de regels maken de orde.

Zij kunnen haar slechts ondersteunen.

Voor het bouwen heeft dit belangrijke gevolgen.

Een gebouw voegt zich niet alleen in een fysieke omgeving.

Het voegt zich in een bestaande orde.

Daardoor verandert ook de vraag naar kwaliteit.

Een gebouw is niet goed omdat het op zichzelf overtuigt.

Het is goed wanneer het de samenhang van zijn omgeving versterkt.

Soms vraagt dat om terughoudendheid.

Soms juist om een krachtig nieuw gebaar.

In beide gevallen blijft dezelfde vraag beslissend:

Draagt dit gebouw bij aan de orde waarvan het deel uitmaakt?

Hier verschijnt ook de werkelijke betekenis van harmonie.

Harmonie betekent niet dat alles op elkaar lijkt.

Zij ontstaat wanneer verschillen elkaar aanvullen zonder hun eigen karakter te verliezen.

Historische steden laten dit zien. Gebouwen verschillen in leeftijd, materiaal en vorm, maar vormen toch een herkenbaar geheel. Niet omdat zij gelijk zijn, maar omdat zij deelnemen aan dezelfde orde.

Daarom is orde geen stilstand.

Zij laat verandering toe.

Sterker nog, zonder verandering zou iedere orde verstarren.

Nieuwe gebouwen verschijnen.

Oude gebouwen verdwijnen.

Functies veranderen.

Generaties volgen elkaar op.

Toch blijft een plaats herkenbaar zolang de onderliggende samenhang behouden blijft.

Hieruit volgt dat bouwen altijd meer is dan het toevoegen van een gebouw.

Het is een ingreep in een bestaande orde.

Dat vraagt niet alleen om vakmanschap.

Het vraagt om verantwoordelijkheid.

Want iedere ingreep beïnvloedt de wijze waarop mensen zich tot hun omgeving verhouden.

Juist daarom kan bouwen nooit uitsluitend een individuele daad zijn.

Het is altijd ook een culturele daad.

Misschien ligt daarin de blijvende betekenis van iedere bouwcultuur.

Zij bewaart niet alleen gebouwen.

Zij bewaart een wijze van samenleven.

Daarmee verschijnt een volgende vraag.

Een gemeenschap leeft echter niet alleen **in** een orde.

Zij maakt die orde ook zichtbaar.

Niet in woorden.

Maar in haar gebouwen.

Daarmee komen wij bij een nieuwe werkelijkheid.

Representatie.

IX — REPRESENTATIE

Geen gemeenschap blijft onzichtbaar.

Waar mensen samenleven, geven zij hun wereld een ruimtelijke gestalte. Niet alleen om te bouwen, maar ook om zichtbaar te maken wat zij van blijvende betekenis achten.

Daarin ligt de oorsprong van representatie.

Representatie is meer dan het afbeelden van een idee.

Zij is de wijze waarop een gemeenschap zichzelf ruimtelijk aanwezig stelt.

Dat gebeurt niet alleen in monumenten.

Ook de gewone gebouwde omgeving vertegenwoordigt een manier van leven. Een woning spreekt over het gezin. Een erf over de verhouding tussen privé en gemeenschap. Een straat over ontmoeting. Een plein over het openbare leven.

Representatie behoort daarom niet uitsluitend tot uitzonderlijke gebouwen.

Zij behoort tot het bouwen zelf.

Ieder gebouw laat iets zien van de wereld waaruit het is voortgekomen.

Niet omdat het dat wil.

Maar omdat het er onvermijdelijk deel van uitmaakt.

Hierdoor krijgen ook de grote openbare gebouwen hun betekenis.

Een tempel vertegenwoordigt meer dan zichzelf.

Een raadhuis vertegenwoordigt meer dan bestuur.

Een school vertegenwoordigt meer dan onderwijs.

Hun betekenis ligt niet uitsluitend in hun functie, maar in de werkelijkheid die zij voor een gemeenschap zichtbaar maken.

Daarom is representatie nooit alleen een kwestie van vorm.

Een indrukwekkend gebouw kan zijn representatieve kracht verliezen wanneer de gemeenschap zich er niet langer in herkent.

Omgekeerd kan een bescheiden gebouw uitgroeien tot een onmisbaar herkenningspunt doordat generaties zich ermee blijven verbinden.

Representatie blijkt daarmee geen vaste eigenschap van een gebouw.

Zij leeft in de verhouding tussen gebouw en gemeenschap.

Vanuit dit inzicht krijgt ook het ornament een andere betekenis.

Oorspronkelijk was ornament geen versiering.

Het hielp een gemeenschap haar wereld te verstaan. Beelden, reliëfs en inscripties brachten herinneringen, overtuigingen en verhalen onder in de gebouwde omgeving. Zij maakten zichtbaar wat anders gemakkelijk vergeten zou worden.

Wanneer ornament van deze betekenis wordt losgemaakt, blijft slechts decoratie over.

De vorm blijft bestaan.

De herinnering verdwijnt.

Hetzelfde geldt voor symbolen.

Hun kracht ligt niet in hun uiterlijk, maar in de werkelijkheid waarnaar zij verwijzen.

Daarom kan representatie nooit worden ontworpen als een zelfstandig doel.

Zij groeit waar een gebouw werkelijk deel gaat uitmaken van het leven.

Hier verschijnt opnieuw een belangrijk onderscheid.

Representatie maakt iets zichtbaar.

Zij maakt het daarmee nog niet aanwezig.

Een gebouw kan een gemeenschap vertegenwoordigen zonder dat die gemeenschap zich er werkelijk thuis voelt. Het kan een geschiedenis tonen zonder dat zij nog wordt beleefd.

Er bestaat dus een verschil tussen vertegenwoordigen en aanwezig zijn.

Juist dat verschil voert naar een volgende werkelijkheid.

Niet langer staat centraal wat een gebouw betekent.

Maar hoe het aanwezig is.

Dat is de vraag naar zijn **presentie**.

X — PRESENTIE

Representatie maakt zichtbaar.

Presentie maakt nabij.

Een gebouw kan veel vertegenwoordigen zonder werkelijk aanwezig te zijn. Het kan bewondering oproepen en toch op afstand blijven. Omgekeerd kan een eenvoudig gebouw nauwelijks iets willen uitdrukken en toch diep in het leven van mensen verankerd raken.

Daarin ligt het verschil tussen representatie en presentie.

Presentie vraagt niet wat een gebouw betekent.

Zij vraagt hoe het aanwezig is.

Deze aanwezigheid laat zich niet ontwerpen als een afzonderlijke kwaliteit. Zij ontstaat waar gebouw, plaats en leven een vanzelfsprekende samenhang vormen.

Daarom wordt presentie niet allereerst ervaren door te kijken.

Zij wordt ervaren door te verblijven.

Een gebouw met presentie vraagt niet voortdurend om aandacht.

Het geeft haar terug aan de wereld.

Een venster laat het landschap zien.

Een hof maakt de stilte voelbaar.

Een straat opent de ontmoeting.

Een plein schenkt ruimte aan de gemeenschap.

Steeds verwijst het gebouw voorbij zichzelf.

Daarin schuilt zijn kracht.

Presentie ontstaat uit de samenhang van vele werkelijkheden.

Licht behoort daartoe.

Niet omdat het een ruimte zichtbaar maakt, maar omdat het haar voortdurend verandert. Ochtend en avond, zomer en winter geven dezelfde ruimte telkens een nieuw gezicht.

Ook materiaal draagt deze verandering.

Hout verdiept van kleur.

Baksteen verweert.

Natuursteen slijt.

Materialen bewaren de tijd.

Zij tonen dat bouwen niet voltooid is op de dag van de oplevering.

Ook de ruimte zelf draagt presentie.

Niet haar afmetingen zijn beslissend, maar haar verhoudingen. Open en besloten, licht en schaduw, beweging en rust vormen samen de ervaring van een plaats. Geen enkel element verklaart haar afzonderlijk.

Het geheel gaat aan de delen vooraf.

Juist daarom laat presentie zich niet toevoegen.

Zij groeit.

Waar een gebouw uitsluitend zichzelf wil tonen, blijft zij uit.

Waar het zich met zijn plaats verbindt, kan zij ontstaan.

Misschien ligt hierin een van de hoogste kwaliteiten van het bouwen.

Niet dat het de aandacht opeist.

Maar dat het de wereld beter zichtbaar maakt.

Daardoor verandert ook de verhouding tussen mens en gebouw.

Een gebouw met presentie wordt niet alleen gebruikt.

Het wordt gemist wanneer het verdwijnt.

Niet omdat het bijzonder was.

Maar omdat het vanzelfsprekend was geworden.

Misschien is juist deze vanzelfsprekendheid de diepste vorm van duurzaamheid.

Mensen bewaren niet wat alleen technisch waardevol is.

Zij bewaren wat deel is geworden van hun leven.

Hier verschijnt een nieuwe gedachte.

Een gebouw is niet slechts aanwezig.

Het oefent ook invloed uit.

Het nodigt uit of stoot af.

Het brengt rust of onrust.

Het verbindt of scheidt.

Die invloed behoort niet tot zijn functie alleen.

Zij behoort tot zijn **werking**.

XI — WERKING

Een gebouw is nooit onverschillig.

Zodra het wordt bewoond, begint het te werken.

Deze werking behoort niet in de eerste plaats tot de techniek. Een constructie kan uitstekend functioneren en toch weinig betekenen voor het leven dat zij draagt. Omgekeerd kunnen eenvoudige gebouwen een diepe invloed uitoefenen op de wijze waarop mensen wonen, elkaar ontmoeten en zich met een plaats verbinden.

Werking vraagt daarom niet:

Hoe functioneert een gebouw?

Maar:

Wat brengt het teweeg?

Deze uitwerking laat zich niet volledig voorspellen.

Zij ontstaat in de ontmoeting tussen gebouw, mens en plaats.

Toch is zij geen toeval.

Iedere ruimte nodigt uit tot een bepaalde wijze van bewonen. Zij kan ontmoeting bevorderen of verhinderen. Zij kan rust schenken of onrust oproepen. Zij kan de aandacht openen voor de wereld of haar juist naar binnen keren.

Daarom is de gebouwde omgeving nooit neutraal.

Zij beïnvloedt de wijze waarop het leven zich ontvouwt.

Waaruit deze werking precies ontstaat, laat zich moeilijk aanwijzen.

Licht speelt een rol.

Maat en verhouding eveneens.

Materiaal, geluid, geur, uitzicht en beweging dragen ieder hun deel bij.

Geen van deze elementen verklaart de werking afzonderlijk.

Zij ontstaat uit hun onderlinge samenhang.

Hier raakt het bouwen aan een ervaring die in vrijwel alle bouwculturen herkenbaar is.

Mensen hebben steeds opnieuw ervaren dat plaatsen van elkaar verschillen. Sommige nodigen uit tot verblijf, andere houden afstand. Sommige schenken rust, andere vragen om beweging. Voor deze ervaringen ontwikkelden verschillende culturen uiteenlopende begrippen. De namen verschillen, de ervaring keert telkens terug.

Hoe deze werking precies moet worden begrepen, blijft een open vraag.

Zij vraagt om verder onderzoek.

Niet om haar onmiddellijk te bevestigen of te ontkennen, maar om haar zorgvuldig te verstaan. Juist hier lijkt een gebied te liggen waarin bouwcultuur, fenomenologie en andere vormen van kennis elkaar nog kunnen ontmoeten.

Voor deze beschouwing is één vaststelling voldoende.

De gebouwde omgeving doet meer dan beschutting bieden.

Zij werkt door in het leven.

Daarmee krijgt ook de vraag naar de intentie van het bouwen een andere betekenis.

Waarom wordt gebouwd?

Niet alleen **wat** wordt gebouwd, maar ook **waartoe**.

Intentie blijft echter niet bij een voornemen.

Zij vraagt om verwezenlijking.

Daarom behoort ook het vakmanschap tot de werking van het bouwen. Zonder vakmanschap blijft intentie een gedachte. Zonder intentie wordt vakmanschap techniek. Eerst waar beide samenkomen, kan een gebouw werkelijk beantwoorden aan zijn plaats.

Misschien is juist daarin de diepste betekenis van goed bouwen.

Niet dat ieder detail volmaakt is.

Maar dat het geheel een juiste verhouding tot het leven tot stand brengt.

Daarmee wordt zichtbaar dat werking niet het einde van het bouwen vormt.

Zij opent de weg naar een grotere werkelijkheid.

Want wanneer gebouwen, plaatsen en mensen elkaar wederzijds beginnen te dragen, ontstaat iets dat geen gebouw afzonderlijk kan voortbrengen.

Er ontstaat een wijze van leven.

Die werkelijkheid noemen wij **leefbaarheid**.

XII — LEEFBAARHEID

Gedurende deze beschouwing is het bouwen stap voor stap teruggevoerd naar zijn oorsprong.

Niet het gebouw stond daarbij centraal.

Maar het leven.

Van daaruit verschenen de relatie, de aandacht, de ontmoeting, de afstemming, de plaats, de orde, de representatie, de presentie en de werking. Geen van deze werkelijkheden bleek op zichzelf voldoende. Iedere stap verwees naar een grotere samenhang.

Die samenhang noemen wij **leefbaarheid**.

Het begrip leefbaarheid wordt veel gebruikt.

Juist daarom dreigt zijn betekenis te vervagen.

Meestal wordt leefbaarheid beschreven aan de hand van eigenschappen die zich laten meten: veiligheid, bereikbaarheid, voorzieningen, gezondheid, groen of sociale samenhang. Al deze aspecten zijn belangrijk.

Maar zij verklaren niet waarom sommige plaatsen werkelijk leefbaar zijn.

Leefbaarheid is geen optelsom.

Zij is een verhouding.

Niet de gebouwde omgeving is leefbaar.

Het leven wordt leefbaar.

Dat onderscheid is beslissend.

Een gebouw kan goede woningen bevatten en toch geen gemeenschap dragen. Een wijk kan aan alle technische eisen voldoen en toch onpersoonlijk blijven. Omgekeerd kunnen eenvoudige plaatsen een opmerkelijke levenskracht bezitten.

Blijkbaar ontstaat leefbaarheid elders.

Niet in het gebouw alleen.

Maar in de wijze waarop mensen, plaatsen en gebouwen elkaar wederzijds dragen.

Daarom kan leefbaarheid niet worden ontworpen.

Ontwerpen kan voorwaarden scheppen.

Het kan ontmoeting mogelijk maken.

Het kan een plaats versterken.

Het kan ruimte laten voor verandering.

Maar leefbaarheid zelf ontstaat pas wanneer mensen zich duurzaam met hun omgeving verbinden.

Zij groeit.

Zoals vertrouwen groeit.

Zoals een gemeenschap groeit.

Zoals een landschap groeit.

Juist daarom behoort tijd tot haar wezen.

Geen werkelijk leefbare omgeving ontstaat in één generatie.

Iedere generatie ontvangt een wereld die reeds bestaat.

Zij voegt eraan toe.

Zij verandert haar.

Zij herstelt haar.

En zij geeft haar weer door.

Leefbaarheid is daarom geen toestand.

Zij is een voortdurende ontwikkeling.

Hieruit volgt dat ook verandering een andere betekenis krijgt.

Niet iedere verandering betekent vooruitgang.

Niet iedere traditie verdient behoud.

De vraag is steeds dezelfde.

Versterkt deze verandering de samenhang van het leven?

Of verbreekt zij haar?

Vanuit dit perspectief krijgt ook duurzaamheid een nieuwe plaats.

Duurzaamheid begint niet bij techniek.

Zij begint bij verbondenheid.

Mensen bewaren wat zij liefhebben.

Zij onderhouden wat betekenis heeft gekregen.

Wat wordt onderhouden, krijgt toekomst.

Duurzaamheid blijkt daardoor niet in de eerste plaats een technische opgave.

Zij is een culturele houding.

Misschien verklaart dit waarom zoveel historische plaatsen eeuwenlang konden voortbestaan. Niet omdat zij onveranderlijk waren, maar omdat iedere generatie zich verantwoordelijk wist voor wat zij had ontvangen.

Hier komt de ontwikkeling van deze beschouwing samen.

Leven.

Relatie.

Aandacht.

Ontmoeting.

Afstemming.

Plaats.

Orde.

Representatie.

Presentie.

Werking.

Zij blijken geen afzonderlijke begrippen.

Samen vormen zij de voorwaarden waaronder leefbaarheid kan ontstaan.

En misschien wordt juist hier ook duidelijk waarom de vraag naar architectuur zolang onbeantwoord bleef.

Wij zochten haar in het gebouw.

Terwijl zij slechts kan verschijnen waar leefbaarheid reeds aanwezig is.

Daarmee verandert de oorspronkelijke vraag.

Niet:

Wat is architectuur?

Maar:

Wanneer openbaart leefbaarheid zich als architectuur?

Die vraag voert naar het laatste deel van deze beschouwing.

Want architectuur blijkt geen beginpunt te zijn.

Zij is de ruimtelijke gestalte van een leefbare wereld.

XIII — ARCHITECTUUR

Nu kan de vraag waarmee deze beschouwing begon opnieuw worden gesteld.

Wat is architectuur?

Het antwoord blijkt eenvoudiger dan verwacht.

Niet omdat architectuur eenvoudig is.

Maar omdat de vraag gedurende deze beschouwing is veranderd.

Architectuur begint niet bij het gebouw.

Zij begint evenmin bij het ontwerp.

Een gebouw kan zorgvuldig zijn ontworpen, vakkundig zijn gebouwd en technisch volmaakt functioneren zonder ooit architectuur te worden. Omgekeerd kan een bescheiden gebouw uitgroeien tot een onmisbaar onderdeel van een gemeenschap.

Het verschil ligt niet in het gebouw alleen.

Het ligt in de verhouding die het gebouw met het leven aangaat.

Architectuur behoort daarom niet uitsluitend tot de vorm.

Ook niet uitsluitend tot de functie.

Zij behoort tot de wijze waarop een gebouw deel wordt van een leefbare wereld.

Daarmee verandert ook de betekenis van ontwerpen.

Ontwerpen bereidt voor.

Bouwen verwezenlijkt.

Bewonen voltooit.

Pas in deze voortgaande ontwikkeling kan blijken of een gebouw werkelijk architectuur wordt.

Architectuur laat zich daarom niet ontwerpen.

Zij kan slechts worden voorbereid.

Deze gedachte vraagt om een zorgvuldige uitleg.

Zij vermindert de betekenis van het ontwerp niet.

Integendeel.

Juist omdat architectuur niet kan worden afgedwongen, wordt de verantwoordelijkheid van het ontwerp groter. Het moet ruimte laten voor een leven dat het zelf niet kan bepalen.

Een goed gebouw is daarom nooit voltooid op de dag van zijn oplevering.

Het begint dan pas aan zijn werkelijke bestaan.

Vanaf dat ogenblik zullen mensen het bewonen, veranderen, onderhouden en zich eigen maken. Het gebouw wordt opgenomen in de geschiedenis van een plaats en in het leven van een gemeenschap.

Daar zal blijken wat het werkelijk vermag.

Hier krijgt ook schoonheid een andere betekenis.

Schoonheid is geen doel.

Zij is een gevolg.

Waar leven, plaats, orde en bouwen in evenwicht komen, verschijnt een vanzelfsprekendheid die zich moeilijk laat benoemen en juist daarom onmiddellijk wordt herkend.

Schoonheid vraagt geen aandacht.

Zij schenkt haar.

Misschien is dat de reden waarom de grootste gebouwen zelden proberen bijzonder te zijn.

Zij lijken eenvoudig op hun plaats.

Alsof zij niet anders hadden kunnen ontstaan.

Vanuit dit perspectief krijgt ook de klassieke drieslag van Vitruvius een nieuwe betekenis.

Deze drieslag wordt in het volgende hoofdstuk nader beschouwd.

Geen van deze drie vormt het begin van de architectuur.

Zij zijn de kenmerken van een bouwen dat zijn juiste verhouding tot het leven heeft gevonden.

Daarmee kan de vraag waarmee dit hoofdstuk begon voor het eerst worden beantwoord.

Architectuur is geen object.

Geen stijl.

Geen discipline.

Architectuur is de ruimtelijke openbaring van leefbaarheid.

Niet ieder gebouw bereikt die werkelijkheid.

Maar ieder gebouw kan haar dienen.

Misschien ligt juist daarin de bescheidenheid én de grootheid van het bouwen.

Architectuur wordt niet gemaakt.

Zij ontstaat.

En juist daarom laat zij zich niet opeisen.

Zij wordt, soms pas na jaren, door een gemeenschap herkend.

Niet omdat iemand haar zo heeft genoemd.

Maar omdat zij vanzelfsprekend deel is geworden van het leven.

Daarmee verandert ook de plaats van de architect.

Want als architectuur ontstaat en niet wordt gemaakt, dan is de architect niet haar auteur.

De architect bereidt voorwaarden voor waaronder architectuur kan ontstaan. Daarmee eindigt zijn verantwoordelijkheid niet, maar begint die van het bouwen zelf.

Om deze samenhang te begrijpen, rest nog één vraag.

Welk kader doet recht aan de volle werkelijkheid van het bouwen?

Met die vraag begint het volgende en laatste inhoudelijke hoofdstuk.

Het kader van het bouwen.

XIV — HET KADER VAN HET BOUWEN

Nu de vraag naar architectuur is beantwoord, kan worden teruggekeerd naar een beschouwing die het gehele betoog heeft begeleid.

Gedurende deze verhandeling bleek dat bouwen zich niet tot één enkele werkelijkheid laat herleiden. Het is tegelijk technisch en cultureel, materieel en geestelijk, praktisch en poëtisch. Iedere poging één van deze werkelijkheden tot uitgangspunt te maken, doet onvermijdelijk afbreuk aan het geheel.

Het bouwen vraagt daarom om een kader waarin deze samenhang zichtbaar blijft.

Gedurende bijna tweeduizend jaar heeft de drieslag van Vitruvius dat kader geboden.

Firmitas.

Utilitas.

Venustas.

Deze drie begrippen behoren nog altijd tot de meest kernachtige omschrijving van het bouwen.

Toch blijkt uit de voorgaande beschouwing dat zij niet het begin van het bouwen vormen.

Zij beschrijven de kenmerken van een bouwen dat reeds zijn juiste verhouding tot het leven heeft gevonden.

Firmitas- Stevigheid bewaart de continuïteit.

Utilitas - Bruikbaarheid draagt het dagelijks leven.

Venustas- Schoonheid openbaart de harmonie waarin beide samenkomen.

Daarmee blijft echter nog de vraag open hoe deze drie werkelijkheden zich in het bouwen zelf ontfouwen.

Gedurende deze beschouwing zijn steeds opnieuw zeven fundamentele dimensies naar voren gekomen.

Niet als theorie.

Niet als methode.

Maar als verschillende wijzen waarop het bouwen zich aan de mens openbaart.

Allereerst is er **het bouwen** zelf.

Niet als uitvoering van een ontwerp, maar als de verwezenlijking waarin mens, materiaal, constructieve logica en vakmanschap elkaar ontmoeten.

Daarna verschijnen **ruimte, vorm en licht**.

Niet als esthetische middelen, maar als datgene waardoor de mens zich oriënteert, zich beweegt, begrenzing ervaart en zich met een plaats kan verbinden.

Daaruit groeit **betekenis**.

Gebouwen worden niet betekenisvol doordat zij iets uitbeelden, maar doordat zij deel gaan uitmaken van het leven.

Waar betekenis zich verdiept, ontstaat ruimte voor **kunst en poëzie**.

Niet als versiering, maar als de verdieping van ervaring waardoor bouwen méér openbaart dan zijn directe functie.

Daarmee wordt ook de **Genius Loci** zichtbaar.

Niet als een idee dat aan een plaats wordt toegevoegd, maar als de erkenning dat iedere plaats een eigen karakter bezit waarop het bouwen antwoord geeft.

Wanneer deze verhouding duurzaam wordt, ontstaat **identificatie**.

Mensen herkennen zich in hun omgeving. De gebouwde wereld wordt drager van herinneringen, continuïteit en gemeenschap.

Ten slotte verschijnt **werking**.

Niet als een afzonderlijke eigenschap van het gebouw, maar als de wijze waarop het bouwen invloed uitoefent op het leven dat het draagt.

Deze werking kent verschillende dimensies.

Zij begint bij de intentie waarmee wordt gebouwd.

Zij krijgt gestalte door het vakmanschap waarmee die intentie wordt verwezenlijkt.

En zij omvat de vraag hoe de gebouwde omgeving op de mens inwerkt. Vrijwel alle grote bouwculturen hebben deze ervaring onderkend en daarvoor eigen begrippen ontwikkeld. De wijze waarop deze werking precies moet worden verstaan, vraagt echter om verder onderzoek. Juist hier lijkt een belangrijk gebied te liggen waar toekomstige inzichten het begrip van het bouwen kunnen verdiepen.

Deze zeven aspecten vormen geen gesloten systeem.

Zij overlappen elkaar.

Zij veronderstellen elkaar.

Zoals de afzonderlijke stemmen van een koor slechts in hun onderlinge verhouding muziek worden, zo krijgen ook deze aspecten slechts betekenis in hun samenhang.

Daarom vormen zij geen theorie van de architectuur.

Zij vormen een kader voor het bouwen.

Misschien ligt juist daarin hun betekenis.

Niet dat zij voorschrijven hoe gebouwd moet worden.

Maar dat zij zichtbaar maken waaraan ieder bouwen uiteindelijk rekenschap heeft af te leggen.

Daarmee sluit deze beschouwing zich weer aan bij haar uitgangspunt.

Architectuur ontstaat niet doordat één aspect wordt geperfectioneerd.

Zij kan slechts ontstaan waar het bouwen als geheel in evenwicht komt.

En juist daarom blijft zij altijd groter dan iedere theorie die haar probeert te beschrijven.

XV — SLOTBESCHOUWING

Architectura Oritur

De vraag waarmee deze beschouwing begon, was eenvoudig.

Wat is architectuur?

Gedurende deze verhandeling is op die vraag geen rechtstreeks antwoord gegeven.

In plaats daarvan werd een andere weg gevolgd.

Niet het gebouw stond centraal, maar het leven.

Van daaruit verschenen de relatie, de aandacht, de ontmoeting, de afstemming, de plaats en de orde. Vervolgens werd zichtbaar hoe bouwen betekenis, presentie en werking kan dragen, totdat uiteindelijk leefbaarheid als de dragende werkelijkheid naar voren trad.

Pas daarna kon opnieuw over architectuur worden gesproken.

Niet omdat zij belangrijker werd.

Maar omdat haar plaats duidelijk was geworden.

Architectuur blijkt niet aan het begin van het bouwen te staan.

Zij behoort tot zijn voltooiing.

Daarmee verandert ook de betekenis van het bouwen.

Bouwen is niet het vervaardigen van objecten.

Het is het zorgvuldig vormgeven van de verhouding tussen mens en wereld.

Die verhouding laat zich niet ontwerpen.

Zij groeit.

Zij vraagt om tijd.

Om aandacht.

Om vakmanschap.

Om verantwoordelijkheid.

En bovenal om de bereidheid de werkelijkheid te ontmoeten voordat zij wordt veranderd.

Misschien is dat de oudste les van iedere bouwcultuur.

Niet de mens begint met bouwen.

Hij begint met bewonen.

Vanuit het wonen ontstaat de plaats.

Vanuit de plaats ontstaat de gemeenschap.

Vanuit de gemeenschap groeit de gebouwde wereld.

En soms...

heel soms...

ontstaat daaruit architectuur.

Daarom laat architectuur zich niet opeisen.

Niet iedere ontwerper brengt haar voort.

Niet ieder bijzonder gebouw bereikt haar.

Zij verschijnt waar een gebouw zo volledig met het leven is verbonden dat het niet langer alleen als gebouw wordt ervaren, maar ook door de tijd heen deel blijft uitmaken van het leven

Het wordt vanzelfsprekend.

Juist daarin schuilt haar grootste kwaliteit.

De gebouwen die een cultuur werkelijk dragen, zijn zelden de gebouwen die het hardst om aandacht vragen.

Zij vormen het stille decor van het dagelijks leven.

Mensen ontmoeten elkaar.

Kinderen groeien er op.

Herinneringen worden er gevormd.

Generaties voegen zich in dezelfde ruimtelijke orde zonder zich voortdurend af te vragen waarom deze juist daar zo vanzelfsprekend lijkt.

Misschien is dat uiteindelijk de hoogste opdracht van het bouwen.

Niet bewondering oproepen.

Maar een wereld mogelijk maken waarin het gewone leven zich ongestoord kan ontvouwen.

Wanneer dat gebeurt, treedt het gebouw naar de achtergrond.

En juist dan wordt zichtbaar wat architectuur vermag.

Niet omdat zij zichzelf toont.

Maar omdat zij het leven zichtbaar maakt.

Daarom laat architectuur zich misschien nooit definitief omschrijven.

Iedere definitie sluit af.

Architectuur blijft ontstaan.

Steeds opnieuw.

Overal waar mensen zich met aandacht, verantwoordelijkheid en vakmanschap tot de wereld verhouden.

Overal waar bouwen niet slechts ruimte maakt, maar leefbaarheid draagt.

Misschien is daarom niet de vraag:

Wat is architectuur?

Maar:

Waar ontstaat zij?

En misschien luidt het antwoord even eenvoudig als de vraag waarmee deze beschouwing begon.

Architectuur ontstaat daar waar het bouwen zo volledig met het leven is verbonden, dat beide niet langer van elkaar kunnen worden onderscheiden.

Daar eindigt dit traktaat.

En daar begint misschien het bouwen opnieuw.

ARCHITECTVRA ORITVR

COLOFON

ARCHITECTVRA ORITVR

Een filosofisch traktaat over bouwen, leefbaarheid en architectuur

Samenstelling

Robert Geurten

Eerste uitgave van de ORITVR-reeks

Juli 2026

Deze uitgave is ontstaan uit een langdurige dialoog tussen Robert Geurten en ChatGPT (OpenAI). De gedachtevorming ontwikkelde zich gedurende deze dialoog. De selectie, ordening, samenhang en uiteindelijke inhoud van deze uitgave berusten onder verantwoordelijkheid van Robert Geurten.

© 2026 Robert Geurten

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende, behoudens de uitzonderingen die de wet toestaat.

Citeren uit deze uitgave is toegestaan, mits de bron duidelijk wordt vermeld.